

**JANUBIY FARG'ONA XUDUDIDA REZAVOR MEVALAR
ZARARKUNANDALARINING AGROSENOZDAGI
TABIIY KUSHANDALARI**

*Yoqubov Abutolib, o'qituvchi
Farg'ona davlat universiteti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Farg'ona hududidagi rezavor mevalarning zararkurada shiralari haqida ma'lumot keltirilgan. Ushbu zararkuradalarining miqdoriy ko'rsatkichlari, zararkurandalik xususiyatlar, klassifikatsiyasi haqida qisqacha bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Phylloxeridae, Mindaridae, Thelaxidae, Phloemyzidae, Hormaphididae, Pemphigus napaeus, P. populi, P. populinigrae, P. protospirae.

**REZAVOR MEVALAR ZARARKUNANDALARINING
AGROSENOZDAGI TABIIY KUSHANDALARI**

Ba'zi turlar meva ichida namlik ko'pligi uchun ma'lum muddat qoladi. Shuning uchun mevalarda shilliqnlarni harakatlanishini ko'rish mumkin. Ular quyosh botayotgan vaqtda va ertalab 11 gacha ko'p harakatlanadi. Kun isiganda harakati kamayadi. Bezlari kuchli rivojlangan bo'lib, sirpanganda oq yaltiroq iz hosil bo'ladi, bu izlar mevalar sifati va narxini pastlashishiga olib keladi. Qulupnayni keng iste'mol qilish tufayli hozirda maxsus ixtisoslashgan polizchilik hududlari tashkil etilmoqda. Zararkunandalarni qishlovdan chiqishi, qulupnayni barg yozayotgan davriga to'g'ri kelganligi sababli, ekin dalasida shilliqurtlar, buzoqboshlar, uzunburunchalar, tunlamlar qurtlarini uchratish mumkin. Birinchi chopiq davrida ham zararkunandalar qushlar tomonidan yo'q qilinadi. Vegetatsiyaning keyingi bosqichlarida asosiy zarar ularni bargi bilan oziqlanuvchi hasharotlar tomonidan amalga oshadi. Kemiruvchi tunlam ochilayotgan barg kurtaklarini kemiradi. Zararlovchi yer rangidagi 16 oyoqli qurt va bargo'rarlar tomonidan barglarni kemirishi, o'rgimchak ipi singari ip bilan barglarni buralishi kuzatiladi. Qurtlari to'q yashil, boshi va ko'krak qismlari qoramtir, barglar aniq o'ralmagan, buralmagan, o'rgimchak ipi sezilarsiz ko'zga tashlanadi. Qurtlari harakatsiz odimchilarni, uzunburunchalar tomonidan barglarni qirg'oqlarini va barg o'rtasida ovalsimon teshikcha hosil qilib kuzatilsa, qulupnayni gullash davrida, uzuzburuncha, poya filchasi, tunlam, nematoda, qandala zarar keltiradi. Mevalar yetilgach esa Jurjalets qo'ngizlarini quyosh botgandan 0,5 soat o'tgach kuzatish mumkin, kunduzi tuproq qatlamlariga berkinib oladi. Ular 1,5 sm kattalikda, sarg'ish tuklar bilan qoplangan, kartoshka tunlami esa meva ichiga tor yo'lakcha hosil etib, ko'p joyidan yemiradi. U mevalar ichida yashashi va qizg'ishligi bilan farqlanadi. Xuddi shunday zararlash ko'poyoqlilarga ham tegishli. Bundan tashqari, ularda shiralari ham

uchraydi. Ular o'simlikni o'sishdan orqada qolishiga, barglarni buralishiga, mevani yaxshi yetilmasligiga olib keladi. U butun vegetatsiya davomida uchrasa ham, asosiy zarari yosh barglar yozilayotganda sodir bo'ladi. Kattaligi 1,5-2 mm, dastlab qanotsiz urg'ochi formalar tirik tug'ib, partenogenez yo'l bilan ko'paysa, keyin qanotli erkak va urg'ochi formalar paydo bo'lib, zararlanish darajasini kuchaytiradi. Aprel-may oylarida individlarning miqdoriy zichligi yuqori bo'ladi (2011 Mingdon). Qulupnay rezavor meva hisoblanib, poyasi enli, yo'g'onlashmagan, yosh barglari ko'p, popuk ildizli bo'lganligi sababli, zararkunandalarning oziqa manbai hisoblanadi. Madaniy o'simliklarning vegetatsiya davrini boshlanishi zararkunandalar migratsiyasini boshlanishiga olib keladi.

Qulupnayni zararkunandalardan saqlash uchun ko'chat oralariga sarimsoq ekish, yolg'on primankalar qo'yish orqali, ularni yig'ib, daladan olib chiqish kerak. Ekin ekilishi tunlam qurtlarini ko'chishiga sabab bo'ladi. Miqdoriy zichlikning o'zgarishi tashqi muhit omillariga bog'liq. Yog'ingarchilik shiralar miqdorini oshirsa, qurg'oqchilik tunlam va qattiqqanotlilar faoliyatini kuchaytiradi. 1m² joydan 1-2 ta sikadka topilsada, hajmini kichikligi, zichlikning kamligi hasharot zararini kuchsiz ekanligini ko'rsatadi. 2011-yilning II chi oy 23-sanasi, 2012-yilning III chi oy 27-sanasi gacha faoliyat ko'rsatib, zararkunandalar zararlash darajasini ko'tarilishi III-IV (2011) IV-V (2012)ga to'g'ri keladi. Suvning ko'p quyilishi, yer osti zararkunandalarini faoliyatini susaytirib, barg bilan oziqlanuvchi hasharotlarning faoliyatini kuchaytirishga, suvni kam quyilishi, yer osti zararkunandalarini faoliyatini kuchaytirib, barg zararkunandalarini faoliyatini sustlashishiga olib keladi. Ularning oziqa izlash faoliyati orqali senozlararo biotik aloqalar vujudga keladi. Bu esa ularning tabiiy kushandalarini ham, yirtqichlari va tekinox'rlarini ham mevali bog'lar, poliz ekinlari, texnika ekinlari, o'tloqlar biosenozi kabi senozlararo aloqani vujudga kelishi va ularni turlararo ozuqa o'simligi o'txor, o'txor yirtqich va o'txor tekinox'r agrobiosenozidagi entomofaunani shakllanishi uchun asos bo'ladi.

5-jadval.

Qulupnay zararkunandalarining tabiiy kushandalarini.

No	Zararkunanda nomi	Tabiiy kushandasi	Oziqlanish usuli
1	Bargxo'r qurtlar	Taxin pashshalari	Parazitlik
2	Qulupnay shirasi	Yetti va ikki nuqtali tugmacha qo'ngiz	Yirtqich
3	Tunlam qurtlari	Gulbadan qongiz	Yirtqich
4	Shiralar	Oltinko'z	Yirtqich

ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. Арнолди К.В. Арнолди А.В. Определитель насекомых поврежденных дерева. 1960г.
2. Алимджанов Р.А. Полезные и вредные “безпозвоночные животные Узбекистана” Т.Фан. 1967 й.
3. Абашкевич Б.П. Роль многоядных энтомофагов в агроценозе овощного поля- Сб. Кишенев 1974г.
6. Бей-бийенко. Г.Я. и др. Сельскохозяйственная энтомология. Селхозгиз, М.-Л., 1963г.
7. Ботирова. Д., Каххарова Г, Акбаров Д.. - Европа иттифоки мамлакатлари бозорларига қандай қилиб экспорт қилиш керак Тошкент, 2015. - 66 б.
8. Болайев Е.Б, Филатов В.П, Москарова И.С. Естественные регуляторы численности вредителей растений-защита растений, Н5.1977г.
9. Богомбова А.С. Азильов Б. материалы по изучению энтомофагов хлопковой совки. Вредители сельскохозяйственных культур Узбекистана и их энтомофаги Т.Фан. 1970г.
10. Бондаренко Н.В. Биологическая защита растений. Л. Колос 1978г.
11. Боголюбова А.С. Адильов Б. Вредители сельскохозяйственных культур Узбекистана и их энтомология. Т.Фан. 1960г.
12. Давлетнина А.Г. Тли род Аpxис. Л. Узбекистана. Ташкент. Фан, 1964й.
13. Мустафаев С. М. Ботаника Тошкент «Ўзбекистон» 2002
14. Нарзикулов М.Н, Жуманов Б.Ж. Особенности интегрированной борьбы с озимой совков-хлопководство Н12. 1979г.
15. Хужаев Ш.Т. Ўсимликларни зараркундалардан уйғунлашган химия қилишнинг замонавий усул ва воситалари. Тошкент-2015й.
16. Яхонтов В.В. Экология насекомых. М. Высшая школа 1969г.

Foydalanilgan internet saytlari.

1. <http://www.zoodrug.ru>.
2. <http://www.floralworld.ru>
3. <http://www.about-plants.ru>